

УДК 343.98

Г.С. Бідняк, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА

Досліджено проблемні питання щодо структури висновку експерта, проаналізовано законодавчі акти та думки провідних науковців щодо повноти змісту висновку експерта та його оцінки під час розслідування шахрайства.

Ключові слова: судова експертиза, висновок експерта, структура висновку експерта, зміст висновку експерта.

Исследованы проблемные вопросы, касающиеся структуры заключения эксперта, проанализированы законодательные акты и позиции ведущих ученых относительно полноты содержания заключения эксперта и его оценки при расследовании мошенничества.

The article deals with problematic questions relating to the structure of the expert's conclusion. Legislation and positions of the leading scientists on the completeness of the content of the expert's conclusion and its evaluation in the investigation of fraud are analyzed.

Використання спеціальних знань у різних формах значно розширює пізнавальні можливості органів досудового розслідування та суду, дозволяє використовувати новітні науково-технічні засоби під час протидії злочинності, зокрема під час розслідування шахрайства. Однією з таких форм є проведення судової експертизи, результати якої оформлено у вигляді висновку експерта.

Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші. Останнім часом цю проблематику досліджували Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, І.В. Пиріг, Е.Б. Сімакова-Єфремян. Водночас детальнішого висвітлення потребують питання щодо структури та змісту висновку експерта під час розслідування шахрайства. Це пояснюється змінами у процесуальному законодавстві та сучасними потребами практики розслідування досліджуваної категорії злочинів.

Метою цієї статті є дослідження структури та змісту висновку експерта, а також їх значення під час розслідування шахрайства.

Як справедливо зазначає М.Г. Щербаковський, висновок експерта має розглядатися у двох аспектах. З одного боку, це письмовий акт, в якому описано

дослідницькі процедури, наведено проміжні результати та обґрунтовано кінцеві висновки. Логіка висновку експерта така, що вона відображає перебіг і результати проведеного ним дослідження. З іншого боку, це процесуальний документ, який мають складати відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства [9, с. 161]. У висновку експерта як у джерелі доказу науковець виокремлює зміст (висновок, який експерт формулює за результатами проведення дослідження та професійної оцінки фактів дійсності) і форму (висновок як процесуальний акт).

На відміну від інших видів доказів, знання, викладені у висновку експерта, мають більше гарантій достовірності. В.М. Ревака пояснює наведене твердження низкою об'єктивних чинників: неупередженістю та об'єктивністю експерта, науковим характером відомостей, які містить висновок, відображенням у висновку всього шляху формування цього знання, можливістю через іншого експерта повторно перевірити результати первісної експертизи тощо [8, с. 153]. Водночас для того, щоб фактичні дані, які є у висновку експерта, набули статусу доказу та мали безсумнівне походження, його змісту слід приділити достатньо уваги.

Згідно з нормативно-правовими актами та криміналістичною літературою висновок має таку структуру:

- вступна частина;
- дослідна або дослідницька частина;
- синтезуюча частина;
- підсумки;
- додатки (таблиці, рисунки тощо) [1; 7].

Аналіз судово-слідчої практики та результатів анкетування працівників практичних підрозділів ОВС свідчить про те, що слідчий і суддя здебільшого не заглиблюються у дослідну та синтезуючу частини висновку. Непоодинокими є випадки, коли спочатку вивчають підсумки, їх відповідність поставленим питанням та іншим доказам у провадженні, а потім звертають увагу на наявність потрібних реквізитів і дотримання інших процесуальних вимог. Такі факти було зазначено переважно у категоричних висновках, а прямо протилежні — у ймовірних висновках і висновках «не є можливим» (тобто слідчий вивчає і дослідну частину).

Також було встановлено, що під час призначення ідентифікаційних експертиз 90 % випадків слідчих цікавлять підсумки проведеного дослідження. У випадку призначення діагностичних і класифікаційних експертиз для 83 % співробітників слідчих підрозділів одержана інформація має значення для проведення розслідування.

Безперечно, слідчий оцінює висновок експерта з точки зору доказового орієнтовного чи пошукового значення. Проте він не володіє належним обсягом відповідних знань, достатніх для оцінки правильності та якості проведених досліджень, застосованих методів тощо. Як зазначає із цього приводу Н.І. Клименко, висновок експерта може мати вирішальне значення для розкриття злочину на початковому етапі розслідування, проте коли буде отримано прямі докази, висновок експерта втрачає свою цінність і його враховують лише разом з іншими доказами [2, с. 162].

Слід зазначити, що доказом у справі є весь документ у цілому, тобто весь висновок експерта з наведеними у ньому відомостями та отриманими під час експертного дослідження фактичними даними відповідно до поставлених питань. Тобто проміжні висновки та проміжні відомості самі по собі не можуть бути доказами окремо від процесуально оформленого висновку.

Проте, на думку В.М. Реваки, проміжні дані і проміжні висновки слідчий чи суд можуть використовувати без кінцевих висновків і незалежно від них, наприклад, як інформацію для ухвалення рішення про проведення слідчих дій, висунення версій тощо. Повне заперечення значення проміжних даних і висновків може призвести до невикористання важливої інформації, яку можуть містити висновки, і відомостей, які повідомляє експерт [8, с. 146].

Структура висновку експерта визначає його зміст, регламентований Кримінальним процесуальним кодексом України (далі — КПК України) та підзаконними нормативно-правовими актами, що містить таку інформацію:

- коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі було проведено експертизу;

- місце і час проведення експертизи; хто був присутній під час проведення експертизи; перелік запитань, що були поставлені експертові;

- опис отриманих експертом матеріалів та які саме матеріали використав експерт;

- докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;

- обґрунтовані відповіді на кожне поставлене запитання [3, с. 56].

Також слід звернути увагу на одне з найбільш дискусійних питань, яке обговорюється в експертно-слідчій практиці під час розслідування шахрайства, а саме на повноту інформації, викладеної у висновку експерта. З огляду на те, що серед шахраїв трапляються особи з високим інтелектуальним рівнем розвитку, інформація специфічного змісту, що є у дослідній частині висновку експерта, може бути використана ними у подальших злочинних цілях.

Згідно із загальними вимогами до викладення дослідної частини висновку та з метою обґрунтування кінцевих висновків, як зазначає С.П. Лапта, експерт має ретельно описати перебіг і результати дослідження, тобто спосіб виготовлення обмежених або заборонених до обігу об'єктів [4, с. 40]. А отже, слушною є його думка щодо доцільності складання одного з примірників висновку (того, який надаватимуть стороні — замовнику експертизи) у скороченому вигляді. Другий примірник має складатися у розгорнутому вигляді з докладним викладенням у дослідній частині всіх процесів, методів дослідження, ознак, на яких ґрунтується висновок. Такий примірник має зберігатися в архіві експертної установи, де у разі потреби з ним може ознайомитися слідчий.

Слушною також є думка М.Г. Щербаковського, який вважає, що питання про те, з яким ступенем деталізації експерт має викладати перебіг проведеного дослідження, вирішується у кожному конкретному випадку окремо. Зокрема, методи, які застосовують, можна лише перелічувати, якщо вони широко відомі та апробовані експертною практикою. При цьому посилання на метод слід супроводжувати вказівкою щодо його режиму та параметрів. Якщо метод (методика) недостатньо відомий, потрібно вказувати довідкову літературу, матеріали, що фіксують його апробацію та впровадження [9, с. 168].

І.В. Пиріг аргументовано звертає увагу на консультаційну форму використання спеціальних знань [6, с. 34]. Роз'яснення експертом певних етапів дослідження дозволить слідчому отримати потрібну інформацію, уточнити окремі пункти або

розширити їх. Як свідчать результати опитування слідчих та експертів у Дніпропетровській області, вони у 79 % використовували консультації на таких етапах: перед призначенням експертизи, під час її виконання, під час підготовки додаткових матеріалів тощо.

На доцільності присутності слідчого під час виконання експертиз наголошує В.М. Махов, зазначаючи, що отримання інформації про проміжні результати дозволяє слідчому запобігти призначенню додаткових експертиз та допиту експерта [5, с. 203].

На користь скороченого варіанта висновку експерта опосередковано свідчить і наявність наглядкової справи, яку оформлюють під час проведення експертиз у державних експертних установах на кожний висновок експерта і зберігають в архіві. До практики цих установ її комплектують такими документами: облікова картка (дані про експерта, термін виконання експертизи, вид експертизи тощо), копія постанови про призначення експертизи (ухвали або заяви), опис об'єктів і речових доказів, договір на проведення досліджень (випробувань), протокол проведення дослідження, копія висновку експертизи (копія супровідного листа, копія рахунку за проведені дослідження), дані первинних спостережень, лист переговорів з ініціаторами щодо проведення досліджень (випробувань), інші документи за потреби.

Крім того, згідно з кримінальним процесуальним законодавством кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку. Також суд має право призначити одночасний допит двох експертів для з'ясування причин розбіжностей у висновках (допитувати експертів, залучених для проведення експертизи, може як сторона захисту, так і сторона обвинувачення). Маючи відомості про допитуваного експерта, суд і сторони кримінального провадження можуть об'єктивно оцінити надані ним висновки та його кваліфікацію.

Відповідно до КПК України експерт у своєму висновку має право зазначити відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких сторона-замовник не ставила запитань. Як приклад, експерт НДЕКЦ при ГУМВС України в Дніпропетровській області виконав техніко-криміналістичну експертизу, призначену у межах кримінального провадження за фактом шахрайства з фінансовими ресурсами. На вирішення експертизи було винесено питання стосовно відбитків печатки на наданому договорі. Під час їх дослідження експерт звернув увагу на підпис, виконаний від імені бухгалтера, і встановив, що він виконаний шляхом перемальовування на просвіт. Експерт вказав на це у висновку, завдяки чому було розширено доказову базу, а процесуальний статус бухгалтера змінився зі свідка на підозрювану особу.

Непоодинокими є випадки, коли слідчий сам робить певні висновки, аналізуючи наявні ознаки та відомості. Але без оцінки експерта і його наукового тлумачення на основі спеціальних знань їх не можна обґрунтувати та використовувати як докази.

Безперечно, нове знання у висновку експерта одержано за рахунок логічної обробки вихідних даних (стан об'єктів, їх ознаки за кількісними та якісними показниками тощо) і є опосередкованим знанням. Так, під час проведення огляду місця події за фактом шахрайства у приміщенні, яке шахраї використовували як офіс,

слідчий СУ ГУМВС України в Дніпропетровській області виявив кілька договорів купівлі-продажу квартир з наявними ознаками підчищення у місцях розташування знаків дати. Виявлені ознаки він зафіксував у протоколі, призначивши у подальшому техніко-криміналістичну експертизу документів. Під час дослідження експерт виявив та зафіксував ознаки підчищення, встановив попередній зміст цифрових записів і надав наукове обґрунтування у своєму висновку.

Таким чином, для того, щоб слідчий та суд мали можливість повною мірою надати оцінку висновку експерта, вони мають володіти загальними знаннями у галузі криміналістичної експертизи. Проте лише експерт-криміналіст, ґрунтуючись на наукових, технічних чи інших спеціальних знаннях, повною мірою може визначити та застосовувати потрібні методики і методи дослідження, правильно визначити та оцінити ознаки і сформулювати висновки. Застосування слідчими чи судом процесуальних і непроцесуальних форм використання спеціальних знань (таких як консультаційна допомога, допит експерта, присутність під час проведення експертизи тощо) допоможе правильно оцінити висновок експерта та використати його як джерело доказів, а фактичні дані, які в ньому є, — як докази.

Список використаної літератури

1. *Інструкція* про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 02.01.2013 за № 1/22533.
2. *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. — 528 с.
3. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». — Харків : Одиссей, 2012. — 360 с.
4. *Лапта С.П.* Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Лапта Сергій Павлович. — Харків, 2006. — 234 с.
5. *Махов В.Н.* Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В.Н. Махов. — М. : Изд-во РУДН, 2000. — 296 с.
6. *Пиріг І.В.* Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія / І.В. Пиріг. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. — 312 с.
7. *Про судову експертизу* : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII : станом на 17 травня 2012 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
8. *Ревака В.М.* Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Ревака Віктор Миколайович. — Харків, 2006. — 202 с.
9. *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-прак. пособ. / М.Г. Щербаковский. — Харьков : Эспада, 2005. — 544 с.